

Margrete Fredkulla

- kvinden bag Sankt Thøger?

Af Gunnar Iversen, Sindrupvej 5, Sindrup, 7760 Hurup Thy
Illustrationer: Susanne Tvermoes

Jeg har i en tidligere artikel prøvet at sandsynliggøre at Vestervigs skytshelgen, Sankt Thøger, blev ophøjet til helgen i 1067.

Jeg skal nu prøve at sandsynliggøre at det skete igen i 1117. Og at der denne gang stod en kvinde bag.

Den der indlader sig på at skrive 1000-tallets historie - eller blot et kapitel af den - lægger ud som forsker, og lander som digter. I heldigste fald. At forlise sit forehavende på en af de utallige og oftest uventede anstødssten i det herligt jomfruelige hav, er nok det sandsynligste, omend ikke altid det ulykkeligste: der er skibbrudne, der lever lykkeligt til deres dages ende i den tro, at det de stødte på var de vises sten.

Sådan er den nøgterne historikers søkort over vikingetiden. Åbent hav med spredte undersøiske skær. Få klarer dem. Alligevel går man ombord i sit stof. Opdagelseslysten driver værket. Og vil man gå på opdagelse i vikingetiden, er det nødvendigt at sejle.

Måske kommer man hjem med en historie. Eller to. For som en af de mest velbevandrede i tiden, Else Roesdahl, siger det, så har vi vedrørende mange spørgsmål så få holdepunkter, at der over dem lader sig bygge mere end een model. Og vi vil aldrig, ikke engang den dag vi står med den rette, vide hvilken der er sandheden.

Og meget bedre er det ikke med den tidlige middelalder. Også her er vi på gyngende grund. Dog ikke mere gyngende, end at det lader sig gøre at opsætte boreplatforme og stikke et par sonder ned.

I. SANCTUS THEODGARUS

Om Sankt Thøger, Vestervigs skytshelgen i katolsk middelalder, ved vi at hans helgenskrin stod i Vestervig indtil Reformationen, da d'herrer Knud Gyldenstjerne og Ove Lunge i 1535 kvitterede for 16 kilo sølv "taget af Scte Tøggs Skrin" og andet katolsk kirkeinventar.

At Thøger har været anerkendt og hans festdag, den 30. oktober, højtideligholdt af hele den katolske kirke i det daværende Danmark,

Vestervig klosterkirke.

ved vi fra de bevarede trykte bønnebøger, de såkaldte breviarer, fra domkirkerne i Lund, Roskilde, Århus, Odense og Slesvig. Det ældste af disse ritualer, der beretter om Thøgers liv og virke som bekender og missionær til og med hans død og begravelse i Vestervig, findes i bønnebogen fra Odense. Den er fra 1482. Bogtrykkerkunsten skulle jo opfindes først.

At den officielle Thøger-dyrkelse har været etableret længe inden, ved vi fra en omtale af hans festdag i et afladsbrev fra Ribe 1286.

Om Sankt Thøgers skrinlæggelse har vi to notater. Det ene, fra den danske franciskanermunk Peder Olsens Danmarkshistoriske samling, siger, at Sankt Thøger blev skrinlagt i Vestervig år 1117: *MC.X VII translatus est sanctus thugarus westerwick iutie*. I det andet, fra de såkaldte Annales Bartholiniani, står, at Sankt Thøgers relikvier ophøjedes - eller, mere bogstaveligt: opløftedes - år 1067: *1067. S. Theotgari reliquiae elevantur*.

Nu er hverken Peder Olsen, også kaldet Petrus Olai, eller Thomas Bartholin nogen samtidig kilde. Olsen døde ca. 1570 og Bartholin i 1690. Deres tidsangivelser for Thøgers skrinlæggelse kan være rekonstruktioner, hvad legendeforskeren Tue Gad da også har gjort opmærksom på. Kassationsgrund er det dog ikke, medmindre man konsekvent vil lade store

dele af Danmarkshistorien falde ud.

Hvad klosteret i Vestervig måtte have haft af sikre oplysninger om Thøger og om den tidligste helgendyrkelse af ham, er formentlig gået til ved ildebrande eller på anden måde bortkommet. To stumper pergament med brudstykker af håndskrevne beretninger om mirakler, Thøger skal have øvet, er hvad vi udover de trykte breviarer står tilbage med af kirkeligt originalmateriale. Pergamentstumperne antages at stamme fra 1200-tallet og have tilhørt et kloster i Skåne: de var benyttet til indbinding af regnskaberne for Sølvesborg Len for tiden 1. maj 1622 til 1. maj 1623.

Som kildesituationen er, kan et forsøg på at føre Thøgers, og med ham Vestervigs historie tilbage til vikingetiden, altså højst tjene til at fremdrage indicier - og ikke som bevisførelse.

Men kan man dømme en levende på indicier, skulle jeg mene det går an ud fra indicier at dømme om en død mand og hans tid - og vælger at gøre det, fremfor at lade sagen falde på grund af bevisets stilling.

Ved udgravningen i 1930'erne af tomten efter den nedrevne Sct. Thøgers sognekirke, 200 meter vest for klosterkirken i Vestervig, fandt man en del middelalderlige mønter, den ældste fra omkring 1160.

Den endnu bevarede, men stærkt ombyggede klosterkirke, der ligeledes er viet Sankt Thøger og som i dag bruges som sognekirke, vurderes af Nationalmuseets arkitekt Mogens Clemmensen, der i 1920'erne restaurerede kirken, til ikke at kunne være fuldført førend tidligst i 1160'erne. Han antager at den nuværende romanske klosterkirke har haft en forgænger - af træ eller frådsten.

Med denne fagmands kvalificerede gæt synes rammerne for en mulig lokal kirkelig Sankt Thøger-dyrkelse i Vestervig altså at være etableret senest i første halvdel af 1100-tallet.

Kan der på det tidspunkt have eksisteret et kirkeligt ritual for fejringen af Sankt Thøger? Her må vi gå til en anden fagmand, M. Cl. Gertz, professoren i klassisk filologi, der med fortjenstfuld grundighed som varemærke i årene 1908-1912 publicerede sin kritiske og gennemkommenterede udgave af Danske Helgeners Levnedbeskrivelser, deriblandt Sankt Thøgers.

I et samlingshåndskrift fra 1700-tallets begyndelse fandt Gertz to forskellige

eksemplarer af en legende om Sankt Thøger, i begge afskrifter inddelt i seks læsestykker, lectiones. "Denne Deling i Læsestykker viser hen til, at Archetypen (d.v.s. det originale skrift) maa være uddraget af et Breviarium eller en lignende kirkelig Bog, som har indeholdt det hele Ritual for Fejrelsen af S. Theodgarus's Translatio" (d.v.s. skrinlæggelsen), skriver Gertz. De tre første læsestykker omhandler Thøgers liv fra han drager hjemme fra Thüringen til han dør og begraves i Vestervig, de tre sidste hans ophøjelse til helgen. Dette er den mest fuldstændige udgave af Thøger-legenden vi kender, og Gertz mener derfor den oprindelig kan have været brugt i Vestervig, hvor man må formodes at have gjort mere ud af festdagen end i andre kirker.

Ingen af de iøvrigt eksisterende trykte breviarer, som Gertz har "gennemgået omhyggeligt", har medtaget historien om hvordan man i Vestervig, trods modstand fra kong Sven og vicebiskop Alfrik, ved direkte henvendelse til paven i Rom og efter egenmægtig beslutning på stedet lagde den nu længst afdøde Thøgers knogler på alteret og dermed ophøjede ham til helgen. For Gertz er det "dog øjensynligt, at alle disse Tekster (d.v.s. breviarernes) udgaar fra een og samme Grundreaktion. Endvidere er det ganske klart, at den Tekst, som findes her, og den vi har i de tre første Lectiones (af den udgave, Gertz mener har været brugt i Vestervig) er udgaaet fra eet og samme Grundskrift..., dette nu tabte Grundskrift maa efter al Sandsynlighed være forfattet i Beg. af 12. Aarh."

I det, der har foreligget for arkitekten, der restaurerede den til Sankt Thøger viede klosterkirke i 1920'erne, og for sprogforskeren, der har gennemgået den overleverede katolske liturgiske tekst om Sankt Thøger, er der altså intet der for dem taler imod den mulighed, at man i Vestervig har dyrket Sankt Thøger i første halvdel af 1100-tallet. Tværtimod. Gertz synes på det nærmeste overbevist om, at det tabte grundskrift har været et ritual forfattet til Thøgers ære i forbindelsen med hans skrinlæggelse i 1117, som han mener må være sket i den da nyopførte klosterkirke.

Jeg har tidligere søgt at sandsynliggøre, at Bartholins notat, der tidsfæster Thøgers ophøjelse (elevatio) til 1067, er korrekt. Det er klart at den del af legenden, der omhandler netop

den begivenhed der ender med at konge og kirke accepterer Thøgers helgenstatus - og som Gertz fandt i en afskrift - ikke kan være forfattet til brug ved samme lejlighed. Vestervigs helgeninitiativ er på affattelsestidspunktet allerede historie, men historie der åbenbart fortjente at mindes.

Hvad taler for en mindehøjtidelighed i Vestervig i året 1117?

II. MARGRETE FREDKULLA

Klostret i Vestervig skal være grundlagt omkring 1110 på gammel kronjord, nævnt i Kong Valdemars Jordebog, en kongelig godsfortegnelse fra 1200- tallet. Opførelsen af en eventuel frådstenskirke i tilknytning til klostret kan i 1117 have været så vidt fremme, at en indvielse af kor og høj alter var aktuel. Til en alterindvielse var eet fornødent: en relikvie. Mest nærliggende har været Sankt Thøgers ben, der antagelig i 1067 blev lagt på alteret i kirken 200 meter fra den ny klosterkirke. Overførslen af nogle af disse relikvier fra den gamle til den nye kirke er da den *translatio* der er omtalt i Peder Olsens notat. Herefter har begge kirker været viet Sankt Thøger. En flytning af relikvierne fra en kiste over i et helgenskrin i samme kirke ville dog også være en *translatio*!

Grunden til klostret og klosterkirken må, hvis grundlæggelsen skal være sket omkring 1110, være givet af kong Niels, der regerede fra 1104 til 1134. Thøgers helgenskrin gætter jeg da på er blevet givet af Nielses dronning, Margrete, med tilnavnet Fredkulla, Fredspige. Om Margrete fortæller Saxo (omkring år 1200) i Danmarks Krønike:

”Margrete berigede ikke blot kirkerne med jordegods, men lagde også alle kræfter ind på at give dem et prægtigt udstyr og sætte pragtfuldt skrud i steden for de tarvelige sager, der hidtil havde været brugt ved gudstjenesten, thi for at gøre denne så meget stateligere skænkede hun kirkerne korkåber, messehagler og andre kirkeklæder og til kirkeligt brug tjenlige sager.”

Margrete har udfyldt sin rolle som dronning med et stærkt, personligt initiativ, der var ualmindeligt i tiden, der noterer sig hendes kraftigt styrede hånd i kong Nielses regering af Danmark. Hun er iøvrigt den første kvinde der figurerer i et dansk diplom, og den første og eneste i ældre tid, der nævnes på en dansk mønt - sammen med Niels, der synes at have sat pris på

Margrete og Niels, en konges og en dronnings navn på samme mønt, præget i Lund.

deres teamwork.

Det kirkelige engagement har Margrete ikke haft fra fremmede. Hun var datter - og hovedarving - af den svenske kong Inge, der nedrev det hedenske tempel i Uppsala og gennemførte den officielle kristning af Sverige.

Tilnavnet Fredkulla fik hun da hun som ung på faderens initiativ blev gift med den norske kong Magnus Barfod som led i en fredsaftale. Magnus havde krævet og delvis besat landområdet mellem Vänern og den norske grænse, incl. skovbyggerne i Dalsland og det vestligste Värmland, som Magnus hævdede var gammel norsk land. Margrete fik det omstridte landområde i medgift af sin salomoniske far. Kort tid efter, i 1103, døde Magnus i Irland, og Margrete blev gift med den nybagte kong Niels, med hvem hun fik to sønner, Magnus og Inge. Ægteskabet med Magnus Barfod var barnløst.

Margrete gav altså ikke alene af et godt og kristent hjerte. Hun havde også noget at give af.

Nu gav man dog ikke, selv som kongelig velgører, uden videre et jordegods og et forsølvet helgenskrin til en klosterkirke. Der må have været en anledning, som da prins Buris i 1163 gav cistercienserordenens munke gavebrev på fædrenegodset i Tvis. Det var ikke alene for hans sjæls frelses skyld, men udtrykkeligt foranlediget af hans brødrers 'hastige og uforudsete bortgang', et og to år forinden.

Niels og Margrete havde anledning nok. Det er Saxo der fortæller deres søn, Inges skæbne:

”Inge blev, lige som han havde trådt sine barnesko, kastet af en vild hest og trådt ihjel

under dens hove, så hans ædle blod blev udgydt i vejens snavs og pløre, og han omkom på den sørgeligste måde, thi hans lig fandtes liggende på jorden sønderrevet og helt splittet ad. Hans hovmester, som ville have ham vænnet til at ride, havde nemlig ladet ham selv tage tømmerne, og da knøsen ikke kunne styre hesten, kastede den ham af og slæbte ham hen ad jorden hængende i stigbøjlen.”

”For sin højt elskede søn Inges sjæl” gav kong Niels i et brev med Margrete og slægtninge som vidner, kirken i Odense hvor hans bror Knud den Hellige få år forinden var lagt i helgenskrin - sjetteparten af fiskeriet i Lønborg Å i Vestjylland!

På mig har dette dokument altid virket ret grotesk, også selv om man tager i betragtning at Niels havde ry for at være en påholdende mand. De forvrængede proportioner kommer derimod på plads, hvis man forestiller sig at Niels, der som den første af de danske konger kaldte sig Konge af Guds Nåde, for sin højt elskede søns sjæl lod stifte et kloster, med jord fra krongodset som driftskapital, og så ud over det lod sine yndlinge, benediktinerne i Odense tilflyde en part af fiskelivet ved den vestjyske kongsgård, som Niels havde i arv fra sin far, Sven Estridsen.

Måske indtraf ulykken under et ophold på Lønborg?

Inge, opkaldt efter den guds stridsmand, fredsvennen og statsmanden kong Inge den Ældre, døde en ynkelig og pludselig død i sjæleangst og uden at modtage kirkens sakramente. For Margrete har det ikke alene været en pludselig sorg. Var det ikke kristeligt set en så alvorlig sag, at det forekommer utænkeligt at en personlighed som Margrete i den situation skulle lade det blive ved en vidneunderskrift på et fiskeretsligt dokument? Om det så var laks, fiskeretten stod på.

Et helgenskrin ville passe bedre på Margrete Ingesdatter - sølvbeslået og viet til den Sankt Thøger, der, som det siges i sangen til hans ære, er

de haltendes fod og beskytter.

Skulle man have kigget nærmere på de barnegrave, man stødte på ved udgravningen i 1930'erne af tomten efter den nedrevne Sankt Thøger sognekirke?

Ligstenen på Liden Kirstens Grav var ikke så hård som den onde dronnings hjerte; derfor blev der spor i den efter bestens hov.

Er der en sandhedskærne i folkesagnet om hesteridtet over Buris-graven i Vestervig - det vilde ridt der i stenen efterlader aftegningen af hestens hov?

III. HVEM SKREV THØGERLEGENDEN?

Vi har altså af holdepunkter to efterreformatoriske afskrifter af nogle middelalderlige årbøger eller års-oversigter, hvoraf det ene meddeler at Sankt Thøgers relikvier opløftedes i 1067, det andet at der i 1117 i Vestervig i Jylland blev foretaget en translation af Sankt Thøger, d.v.s. ‘overføring af en helgens relikvier til et kultsted, ved skrinlægning’. Vi har en begrundet formodning om at der i første halvdel af 1100-tallet har stået to kirker i Vestervig, på tomten efter den ene er fundet en mønt fra omkring 1160, den anden, klosterkirken, er anslået til tidligst at have stået færdig som kvaderstenskirke i 1160'erne og til at have haft en forgænger, måske i frådsten, der er fundet som fyld i muren til kvaderstenskirken. Vi har en antagelse af, at et augustinerkloster er stiftet i Vestervig omkring 1110, og en viden om fra Kong Valdemars Jordebog at jorden har tilhørt kronen og i så fald må være givet af kong Niels. Vi har et kongepar, Niels og Margrete, hvis kirkelige engagement er veldokumenteret, og kan ud fra dokumenter og fra Saxo's et hundrede år senere beretning slutte, at kongeparret omkring år 1110 har haft anledning til at foretage sig noget ekstraordinært som kirkens mæcener: tabet af en søn.

Nu har vi så et tekstkritisk og utvivlsomt velkvalificeret gæt fra filologen M. Cl. Gertz, der mener at kunne føre de nu eksisterende trykte og afskrevne tekster om Sankt Thøger tilbage til et oprindeligt festritual for Sankt Thøger, forfattet i begyndelsen af 1100-tallet - antagelig til translationen i 1117. Spørgsmålet blir da, om Danmark allerede på den tid rådede over fagfolk, tilstrækkeligt kvalificerede til at levere et sådant produkt.

Der er umiddelbart to muligheder: domkapitlet ved ærkebispesædet i Lund og Benedictinerne ved Knudskirken og klostret i Odense.

Lund kom i ærkebisp Assers tid, der stort set falder sammen med kong Nielses regeringstid, til at fremstå som det førende nordiske center for boglig teologisk lærdom. Domkapitlet, der talte flere magistre blandt sine medlemmer, havde sit eget såkaldte *scriptorium*, en 'skrive-afdeling' der fremstillede bøger og dokumenter og som kunne trække på et til formålet velassorteret bibliotek, en nødvendig forudsætning for at kunne forfatte et helgenskrift der ifølge traditionen skulle spækkes med helt- og halvt skjulte citater fra biblen og andre hellige skrifter. Om man så har været leveringsdygtig til tiden - 1117 - er en anden sag. Forholdet til kongehuset synes at have været udmærket. Om Margrete ved vi at hun forærede Lund en guldkalk. Niels, derimod, synes at have forfordelt sit ærkebispesæde til fordel for Odense, der jo med Knud den Helliges skrin var centret for den kongehelgendyrkelse, som Niels aktivt bidrog til. Har Lund udfærdiget et Thøger-ritual til brug i Vestervig, er det ejendommeligt at Lund-breviaret fra 1517 i lighed med breviarerne fra Århus og Roskilde slutter beskrivelsen af Thøgers karriere med opholdet i Norge. Kun breviarerne fra Slesvig og Odense, de to byer kong Niels forekommer mest knyttet til i riget iøvrigt, følger Thøger fra Norge til Vestervig. I Slesvig slutter man så af med opførelsen af den første fattige kirke i Vestervig, mens Odense-breviaret fortsætter til og med Thøgers død. I det hele taget er det Odense-breviaret der har den mest udførlige og mest Vestervig-vendte tekst.

I Odense havde man, formentlig i 1096 og i al fald inden 1101, da Nielses bror Knud blev lagt i skrin som pavelig kanoniseret helgen, forfattet

Knuds "Lidelseshistorie", *Passio Sancti Kanuti regis et martyris*. I årene op til 1120 sad Ælnoth i Odense og skrev på sin krønike om Knud, en kongelig og kirkelig samtidshistorie som han tilegnede Niels. At Niels med sin bemærkelsesværdigt nære tilknytning til Odensekirken her har kunnet hitte en kapabel og for ham acceptabel forfatter, må betragtes som givet. Og for disse engelske Odense-benediktinere må det have været gefundenes Fressen at skrive om denne engelsk-benediktinsk uddannede præstehelgen.

Umiddelbart skulle man mene at det måtte være en delikat sag for disse professionelle Knuds-dyrkere at skulle fabrikere et skrift der kunne tjene som glorie om hovedet på de jyder, der dog immervæk få år forinden havde myrdet Knud. At formulere sig uden om den slags var den katolske kirkes lærde dog allerede dengang mestre i. At det var for rå børster, Thøger med honningsød tunge prædikede Jesu ord, siges udtrykkeligt. Men om oprøret mod Knud en generation efter Thøgers død havde støtte i Vestervig, ved vi ikke. Meningerne var dengang delte. Det er derfor interessant at det siges, at Thøger fik tiende af menigheden - et af Knuds store programpunkter og formentlig det, han knækkede halsen på. Hvis oplysningen er rigtig, har Knud altså haft opbakning for sin kirkepolitik i Vestervig, hvilket er med til at forklare den interesse, Niels måtte have for Vestervig.

Tendensen i Knuds "Lidelseshistorie", sådan som fornylig Carsten Brengaard har set den, har for mig en slående lighed med tendensen i fremstillingen af Sankt Thøger. Nok er Thøger de syge og invalideredes hjælper og beskytter. Men han er først og fremmest de fattiges værn. Dernæst en god præst, som man yder til efter fortjeneste. Tilsvarende fremhæver "Lidelseshistoriens" forfatter om Knud, at han "understøttede de fattige" og elskede og støttede bisperne og præsterne "for at de med desto større frihed eller større lyst kunne arbejde fremad mod det bedre".

Et tema i Thøger-teksten er hans status som indvandrer, af Herren "hidkaldt fra jordens yderste grænser... for at han i dette vort land skal være en fremmed og udlænding, men i hint himmelske fædreland skal være de helliges

medborger og Guds husfælle, hvor han, givet os af Gud til beskytter, evig og altid skal gå i forbøn for den herværende hellige menighed og for samtlige troende” (Henrik Laursens oversættelse). Sammenlign dette med lidelseshistorien, hvis forfatter roser Knud for at have krævet at man ikke mere måtte ”se ned på folk, der var troende kristne, som fremmede og udlændinge, men regne dem for de hellige medborgere og Guds husfolk, da de var deres brødre i Kristus” (Breengaards gengivelse).

Indicierne peger i retning af Odense som stedet for affattelsen af Thøger-teksten, ligesom tekstens tendens synes at falde i tråd med den herskende kirkepolitiske tænkning i Danmark i 1100-tallets begyndelse.

Også den kvindepolitiske tænkning? Et pavebrev fra Gregor den 7. til den danske konge, dateret april 1080, påtaler urimelig retsforfølgelse af visse kvinder. Er der ikke en genklang heraf i teksten om Thøger der forbarmer sig over en kvinde som står udenfor, fordi hun ikke må træde ind i det hellige hus?

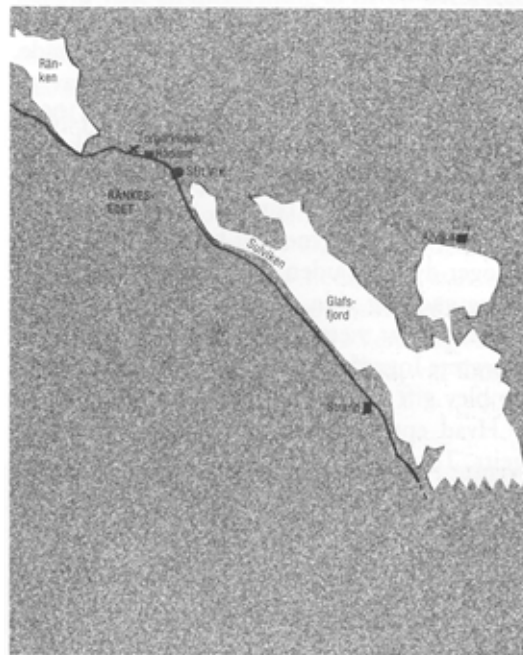
Var Thøger også på det punkt en mand, helt efter Margretes hjerte?

IV. SANKT THØGER - VÄRMLANDS APOSTEL?

For nogle år siden læste jeg en artikel i det katolske tidsskrift Credo, skrevet af kirkehistorikeren Tryggve Lundén i 1945. Artiklen optog mig fordi den handlede om en svensk lokalhelgen, den, som Lundén siger det, ellers fuldstændigt ukendte värmlandske lokalhelgen Sankt Torger i Strand.

Den islandske historiker Sturla Thordarson, der døde i 1284, beretter i sin saga om den norske kong Hakon Hakonssons krigstog i Värmland år 1225. Hakons rute er nøje angivet ved navne på gårde og steder, som stadig findes på kortet over det vestlige Värmland. Hæren overskrider grænsen mellem Norge og Värmland, passerer Ed(a) og Arvika og drager så ned til Glavabygden. Her indgås forlig.

”Kong Hakon vendte derpå tilbage, hjemefter, og var om natten i Strand, hvor man ikke havde brændt (gården af), hos bonden Gils. Värmlændingene siger, at en hellig mand ved navn Thorgeirr ligger begravet dér. Kongen tog derfra om morgenen, og de brændte hvor de rykkede frem, thi ingen kom for at bede om nåde. Næste nat var kongen i Sulvik”.

Torgerkällans placering på Ränkes-edet i Vest-Värmland, ca. 2 km vest for Sulvik, mellem Glafs-fjorden og søen Ränken.

Hvem var denne Torger, der æredes som helgen af folkene ved Glafs-fjorden, spørger Lundén. Han citerer en række topografiske forfattere fra 1700- og 1800-tallet, der vil gøre Torger til en missionær der kom for at forkynde den kristne tro for de hedenske värmlændinge, ”Värmlands første apostel”, en tanke Lundén ikke kan tilslutte sig, men som så sent som i 1915 genfremsættes i et værk om Sverige.

Ikke langt fra Strand, skriver Lundén, ved vejen mellem Sulvik og Ränkesed i Algå sogn ligger en offerkilde, kaldet Torgeskällan. Den er nævnt første gang i en värmlandsbeskrivelse af provst Erland Hofsten, der var født i 1651. Måske, foreslår Lundén, har man ved Torgers jordefærd gjort ophold ved en kilde her, som så siden har fået navn efter helgenen. Kilden er ikke glemt, den er fredet og forsynet med en sten med indskriften ”Torger döpte här”. Kilden har en stærk vandåre, og lokalbefolkningen hentede vand ved den, da Lundén skrev sin artikel i 1945.

Jeg kom i tanker om artiklen, da jeg læste om kong Nielses kone, Margrete.

Strand og Sulvik ligger i/nær det landområde, norskekongen Magnus Barfod gjorde krav på overfor kong Inge af Sverige, omkring 1100, - det landområde, Margrete Fredkulla fik som sin medgift, da hendes far kong Inge giftede hende med Magnus Barfod.

Ingen har hidtil ment at kunne finde spor af

Thøger-dyrkelse uden for Jylland.

Jeg gad dog vide, om ikke Hellig Thøger af Vestervig har været en 'gammel bekendt' for Margrete Ingesdatter, da hun kom til Danmark og blev gift med Niels.

Hvad enten han hed Theodgar eller Thorgeirr, Torger eller Thøger.

Er vi på sporet af Thøgers tid i Norge? Følger man vejen fra Torges kilde i Vest-Värmland mod nordvest, kommer man snart til Kongsvinger på den norske side af grænsen. Herfra går den gamle østlige pilgrimsvej fra Värmland langs elvene Glomma og Gaul direkte til Trondheim.

Og dermed fornemmer jeg, overskrider vi grænsen til vikingetidens Thøgerhistorie.

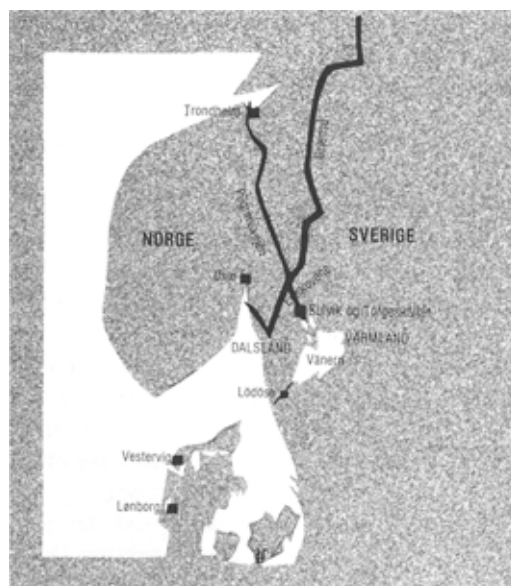
Om Thøgers geografi fortæller de bevarede breviarer - af hvilke jeg her vil holde mig til Odense-breviaret fra 1497 - at han fra England kom til Norge (Norvegiam pervenit), hvor kong Olav gør ham til sin kapellan. Efter kongens død, forlader Thøger landet. Hvis der med kong Olav menes Olav den Hellige, er det uvist hvor hans kapellan har opholdt sig efter kongens flugt fra landet i 1028 og hans død ved Stiklestad i 1030. Er legendens kong Olav derimod Olav Tryggvason, fremgår det klart af dennes historie at han den sidste vinter inden slaget ved Svold omkring år 1000 sidder med sit hof i Trondheim.

Thøger tager ifølge levnedbeskrivelsen ikke direkte fra Norge til Vestervig:

”Da han forlod landet, begav han sig til danske egne (ad partes Dacie se transtulit) for at vande barbarernes tørre hjerter med den helsebringende læres flodstrømme og for at omvende de vantro folk til troen på Kristus. Efter at således en ikke ringe mængde var blevet omvendt, trådte han ind i en by kaldet Vestervig (villam que appellatur Westerwiche ingressus), hvor han prædikede Jesus, Livets Ord, og førte utallige sjæle bort fra djævelen og vandt dem for Gud. Men da der ikke hidtil på dette sted var blevet opført nogen kirke, rejste han selv en lille basilika...”

Det er bemærkelsesværdigt at forfatteren af levnedbeskrivelsen ikke bare skriver at Thøger kom 'til Danmark', hvad der ville svare til sprogbriken i beskrivelsen af Thøgers ankomst 'til Norge'. I stedet anføres at Thøger kom 'ad partes Dacie'. Pars betyder *del*, og kan anvendes også om en 'del af jorden' i betydningen *egn*.

Der er for mig ingen tvivl om at forfatteren vil fortælle os, at Thøger fra Norge flyttede over

(grænsen) til en dansk provins, i al fald til nogle landområder der, på forfatterens tid og/eller på Thøgers tid, har været betragtet som hørende under Danmark på en eller anden måde. Det tør vel anses for givet at en legendeforfatter i Danmark i 1100-tallet har anset den danske dronnings landområder i det vestlige Värmland som danske egne, og har kunnet betegne dem som *partes Dacie*. Den norske latinske historiker Theodricus Monachus, der skrev om Margretes medgift en menneskealder efter Margretes død, betegner iøvrigt de omstridte landområder som *provincias*.

Netop denne skelnen, legendeforfatteren gør mellem de danske egne Thøger kommer til direkte fra Norge, og så det egentlige Danmark med Vestervig som han kommer til sidenhen, har betydning for vores vurdering af legenden som historisk vederhæftig kilde. Danske historikere, som for eksempel Thelma Jexlev, er typisk af den opfattelse, at ”de biografiske efterretninger som disse dokumenter (helgenlegenden som den foreligger i afskrifterne fra 1600-tallet og brudstykkevis i breviarerne) indeholder må tages med stort forbehold. T. stammede fra Thüringen og skal efter studier i England have virket i Norge som missionær og som kapellan hos kong Olav. Siden drog han til Thy for at prædike for hedningerne - en oplysning der ikke stemmer med vor viden om kristendommens tidlige sejr i Danmark.”

Uanset jeg personligt ikke er overbevist om kristendommens tidlige sejr i Jylland, så er kristendommens fremgang i Danmark generelt set langt forud for situationen i Norge og

Torgerkilden i Vest-Värmland restaurerades omkring 1930. På mindestenen står: OFFERKÄLLA - TORGER DÖPTE HÄR. Foto Ingrid Aronsson. (Värmlands län, fornlämning nr. 22)

Sverige. Nu viser en nærlæsning af netop dette sted i legenden, at Thøgers virke i Vestervig skildres som væsensforskelligt fra hans virke i de *partes Dacie*, han fra Norge kommer til før han drog til Thy. Mens han nemlig i Vestervig prædiker og vender sjælene bort fra djævelen og fører dem til Herren, præcis som missionske præster i Vestervig har gjort i tiden efter ham, så virker han i de såkaldte *partes Dacie* som decideret *missionær* iblandt lutter hedninge: han omvender det vantro folk (*populos incredulos*) til troen på Kristus. Og hvor der i Vestervig er tale om at vinde fristede sjæle for Gud, var formålet i *partes Dacie* at ”vande *barbarernes* tørre hjerter med den helsebringende læres flodstrømme”. Sagt i värmländingenes knappe stil: Torger döpte här.

Det skal lige indskydes, med henvisning til helgenforskeren Tue Gad, at det er ”tydeligt, at helbredende kilder er knyttet til Thøger.” I umiddelbar nærhed af hver af de fire kendte Sankt Thøgerkirker i Jylland findes en kilde, foruden en Sankt Thøgerkilde ved Vrensted kirke i Vendsyssel. Derudover eksisterer der adskillige Sankt Thøgerkilder, der ikke ser ud til at være kommet i kirkeligt regi på noget tidspunkt. Gad minder om at de fleste helligkilder besøgte Sankthansaften, og at det kan være i forbindelse hermed at legenden sætter

Thøgers dødsdag til den 24. juni.

Thøger kan altså selv i det formentligt og officielt kristnede Danmark have benyttet sig af befolkningens tro på det helsebringende kildevand som en fremkommelig ‘vandvej’ til troen på Kristus. I en decideret hedensk egn, som legendens *partes Dacie*, kan det have været den eneste mulighed for en tilvandrende barfodsprædikant uden en konges tvangsmidler.

Som gammel Thorskilde nævner den danske folkemindforsker Hans Ellekilde i Nordens Gudeverden Sankt Knuds Kilde nær Torsmose i Lønborg(!), og spørger sig selv om ikke også vores svenske Torgeskilde kunne være en ældre ‘Thorgud’ kilde? Thøger er Hans Ellekilde ikke kommet på i denne forbindelse. Men et navneskift fra Thorgudskilde til Theogars- eller Thorgeirskilde er vel ikke nogen sproglig usandsynlighed.

Kildedyrkelsen i disse afsides og skovrige egne vest for Väneren kan have overlevet såvel katolicisme som protestantisme. Hans Ellekilde nævner ”den dalslandske skik, at unge piger, som før brylluppet tvættede barmen i en lille jættegryde i skoven ved Solvik, ikke skulde lide mén af at give deres fremtidige børn die. Måske har tvætningen i denne jættegryde fra først af skullet sikre undfangelsen af børn i brudenatten.”

Olav den Helliges hofpoet og ambassadør, Sigvat, aflagde i 1019 rapport for kong Olav der havde sendt ham til Sverige for at forhandle med en vis jarl, Ragnvald. Jarlens opholdssted nævner Sigvat ikke. Hans rejserute er derfor omdiskuteret. Men det fremgår klart af Sigvats 'østerfærdsviser' at Olav den Hellige bestemte at Sigvat om efteråret skulle "rejse nordfra derhen", så mon ikke rejsen udgik fra Trondheim? Og mon ikke den gik ned over til grænsebyen Ed og skovene her via Glommaelven? Sigvat fortæller i al fald, at "Våd lod jeg den let væltelige karve blive trukket til Ed", hvor han forlader "denne latterlige færg" - måske en hesttrukket pram som man kender det fra Gudenåen? Nu passerer han grænseskovene til fods: "Det var ikke af egen tilbøjelighed, at jeg i sindsoprør tilbagelagde tretten mil igennem skoven fra Ed... jeg fik sår på begge mine fodsåler". Jo, "Edskoven var drøj at komme igennem på vejen østpå", men dermed var trængslerne ikke forbi: "Jeg savnede (Olav den Helliges mor) Astas gård på vejen østfor Edskov, da jeg bad den hedenske bonde om nattely... fire gange i løbet af een aften blev jeg afvist" - "ufortrøden stak jeg næsen ind, men jeg fik så godt som intet svar af folkene; de sagde, at det var helligdag; hedningene viste mig bort og jeg bad troldene tage sig af dem. 'Gå ikke længere ind, elendige svend', sagde kvinden; 'jeg er bange for Odins vrede; vi er hedenske'; den utækkelige kvinde, der uden betænkning afviste mig som var jeg en ulv, sagde, at hun var i færd med at holde alfeblot på sin gård." For gode ord og betaling må Sigvat dog have kunnet købe sig til en hest. Resten af vejen til jarl Ragnvald tilbagelægges i al fald på hesteryg.

Den Hellig-Thorgeirr, hvis virke man endnu i 1225 mindedes i egnen umiddelbart øst for Edskoven, har altså at dømme efter Sigvats skildringer fra disse egne anno 1019 stået overfor en hedensk kult der, selv om den dyrkedes een og samme aften gård for gård i samme nabolag, havde karakter af en privat fest, tilsyneladende ledet af konen på gården. Hellig-Thorgeirr har ikke kunnet gribe denne kult an på noget offentligt kultsted. Festen foregik i hjemmene, hvortil uvedkommende ikke havde adgang. En naturlig udvej for Hellig-Thorgeirr har da været at missionere dér, hvor kultens ledere, bygdens kvinder, kom hver dag - ved

kilden. Herved kan Thorgeirr/Thøger især for kvinderne være kommet til at fremstå som en hellig mand, noget der har sikret ham Margrete Fredkullas bevågenhed - og gjort ham aktuel igen med en 'kvindepolitisk bølge' med dronning Margrete som forkvinde? Det kan være på Margretes initiativ at klostret i Vestervig og hendes svenske familiekloster i Vreta i Östergötland optog nonner. Mon ikke også det var Margrete, der sørgede for at få klosterkirken i Vestervig viet til Jomfru Maria, foruden at den viedes til Sankt Thøger?

Kristendommen havde hårde kår i det svenske. Margretes far, kong Inge, blev en overgang fordrevet fra tronen i Uppsala fordi han nægtede at 'skære for' ved blotet. Historien endte med kristendommens og kong Inges sejr. Men den kunne lige så godt have taget samme gruelige ende, som den tog med kong Olaf Træ-økse. Olaf var ikke just nogen ivrig blotmand, fortæller historikeren Snorre om ham i Ynglinge-saga. Så han flygtede for de infernalsk hedenske sveer sydpå til Vänern. Sammen med sine folk ryddede han skov - heraf det foragtelige tilnavn - skabte bygder og kaldte landet Värmland. Fornyet tilstrømning af folk nordfra førte til overbefolkning og hungersnød. Som sveernes skik var, gav man kongen, Olaf Træ-økse, skylden for de følgende uår. Man omringede hans hus og brændte ham inde, og bragte ham således, siger Snorre, "som blot til Odin for gode år. Dette skete ved Vänern."

Olaf Træ-økses gravhøj kan beses i Säffle ved Glafs fjordens udløb i Vänern. Han må for Glafs fjordens Hellig Thorgeirr have stået som en kristen martyr, hvis arv han måtte løfte.

For Margrete Fredkulla må Hellig Thorgeirr have stået som et levende lys i det hedenske Värmlands tiltagende efterårsmørke.

Der rinder stadig klart vand af Torgesällan ved Sulvik. Jeg besøgte den for et par dage siden, den 9. oktober 1987. Kilden ligger nær Rådane lige ud til den stadigt ikke asfalterede pilgrimsvej på det 4 km brede *drag*, Ränkes-edet, der forbinder søvejen mod den nære norske grænse i nord med Sulviken og søvejen mod syd: herfra er der direkte søværts forbindelse til Vestervig! - via Lödöse.

Rådane har ifølge egnens lokalhistoriker, æresdoktoren Arvid Ernvik haft marked siden vikingetid, sandsynligvis også tingplads og

tempel; som knudepunkt for Vest-Värmlands vigtigste landeveje og som 'prop' i en lang international søvej opfylder edet og Sulvigen vilkårene for en betydelig handelsplads. Var det mon den, Magnus Barfod ville have kontrol over? Og som gav Margrete Fredkulla så rige midler?

V. SVEN TVESKÆGS PRÆDIKANT

Efter sine uheldige erfaringer med hedenskabet i natten øst for Edskoven, som han kom til nordfra, beretter Sigvat Skjald:

"Nu er det, at hesten bærer mig over bækkene fjernt fra Danernes land" -

Er Sigvats 'Danernes land' anno 1019 identisk med legendeforfatterens danske egne, 'partes Dacie', hvortil Thøger kom efter kong Olav af Norges død?

Snorre fortæller at efter Olav Tryggvasons død i slaget ved 'Svold' omkring år 1000 fik Sven Tveskæg Viken, egnene omkring Oslofjorden, "som han før havde haft; men Romerike og Hedemark gav han i len til Erik Jarl." Romerik er det solide nordlige bagland til Viken, vest for Edskovene. Sven var efter år 1000 den egentlige herre i Norge, og stedfar til den unge og knapt myndige svenskekonge. Benyttede han lejligheden til at udvide det danske territorium heroppe østover til Vänern? For at få kontrollen over Ränkes-edet og Sulviken? Inviterede Sven Tveskæg Thorger/Thøger til Vestervig? Og da hvornår?

En næsten samtidig kilde fortæller om ham at han "hegnede sin lejr" skønt han ingen fjender havde at frygte. Havde han nu ikke det? Den angelsaksiske krønike ved i hvert fald at den engelske konge i 1008 gav ordre til at bygge den største engelske flåde i mands minde. Hvilket mål i Danmark ville englænderne i givet fald angribe, hvis ikke flådebasen i den vestlige ende af Limfjorden, hvorfra de endeløse Englandstogter efter alt at dømme udgik? Sven Tveskæg var en dristig, men omhyggelig strateg. Han ville ikke risikere noget Pearl Harbour.

Da Thøger byggede den første kirke i Vestervig, var det ved en *castrum* - legendens ord for en fæstning.

Måske skal min næste artikel hedde: Thøger og Tveskæg og Tryggvason. Så meget mere, som jeg er blevet opmærksom på en 1200-tals legende om Sveriges apostel, den hellige Sigfrid:

Undervejs fra England til Sverige, hvortil

Islandsk olielampe med indstillelig vægeskål.

Markeringen af Sankt Thøgers festdag, den 30. oktober, på en dansk kalenderstav fra 1531 (efter Niels-Knud Liebgott: Kalendere. Nationalmuseet 1973).

kong Olov har inviteret ham som missionærbiskop, gør Sigfrid et længere ophold i Danmark hos kong Sven, der dårligt kan være andre end Sven Tveskæg. "I Danmark befandt kristendommen sig endnu i begynderstadiet, thi det vilde hedningefolk havde endnu ikke helt og holdent bøjet sig under den katolske tro" - det stemmer med flere 1000-tals udsagn om det delvis hedensk inspirerede oprør mod Harald Blåtand med sønnen Sven Tveskæg i spidsen.

Sven modtager Sigfrid overmåde venligt - det stemmer med f.eks. Adam af Bremens oplysning, at Sven på et tidspunkt ændrer holdning, i kristendommens favør. Herefter beretter så Sigfridlegenden:

”På den tid opholdt der sig hos Danmarks konge en mand af stor herlighed og fromhed (sanctitatis et religionis) en mand som prædikede den katolske tro og med idelige formaninger og hellig forkyndelse styrkede folket i at frygte Herren. Da nu denne erfarede den hellige mands (Sigfrids) ankomst, viste han ham al skyldig respekt og hjerteligt venskab. Nu var altså samtidigt hos kongen disse to over lysestagen satte lys, som Gud i sin godhed havde ført did fra fjerne lande til folkets frelse”.

Kong Svens prædikant - ja af tre muligheder, Poppo, Bernhard og Thøger, er den svenske specialist i Sigfridlegenden Toni Schmid, mest tilbøjelig til at vælge Thøger.

Rummer Sigfridlegenden et eller andet kodeord, en nøgle til identifikation af Thøger? Jeg tror det. Nu har Sven hele to lys at sætte over sin lysestage - er billedet tilfældigt valgt, eller har man på legendeforfatterens tid set Thøger symbolsk som et lys over en lysestage? Kast engang et blik på symbolet for Sankt Thøgersdag, den 30. oktober, skåret i en kalenderstav fra 1531. Alt det hvide kan være lyset. Men hvad er så det sorte på skrå? Lamper fra 1000-tallet har vi desværre ingen af. Men på Island har man op til vore dage benyttet en ældgammel type olie- eller tranlampe, hvor man kom olie og væge i en lille skål som så sættes over en lidt større skål, der er fastgjort til en stage. Underskålen er der for at opfange oliedryp der kommer fra den lille skål, når man med mellemrum, for at sørge for tilstrækkelig med olie til den sugende og brændende væge, hægter olieskålen et trin højere op på stagen, hvorved skålen vipper og altså kommer til at stå mere og mere på skrå.

I den katolske kirke skulle der brænde et lys altid. Det hedder også i legenden om Sankt Thøger at han vågede i sin kirke dag og nat.

Lyset måtte ikke gå ud.

Rent folkeligt, var Thøgersdag 30. oktober da den dag, man måtte begynde at ‘tænde lampen’? - og dermed indledte ‘hjemmets tid’?

En foreløbig konklusion

Der publiceres et væld af videnskabelige

historiske artikler. Det sker, at man endog overser en, der understøtter ens egne teorier. Eller at de dukker op, bedst som man er ved at afslutte. Eksempel 1: Ifølge Ernvik, s. 32, skal Olav Tryggvasons svoger, *Thorgeirr* have missioneret i Vest-Värmland efter Olavs død. Da svoger Thorgeirr faldt ved Olavs side i slaget ved Svold år 1000, må missionær Thorgeirr være en anden - vores Thøger? Eksempel 2:

I Gamla Lödöse, Sveriges vestlige middelalderhavneby, nær Göteborg, fandt man ved udgravninger 1961 en nordisk kalenderstav. Blandt de helgener hvis festdage er markeret på staven er Olav den Hellige og Knud den Hellige, der blev helgen i 1101 - men ikke Knud Lavard, der blev helgen i 1170. Markeret er derimod Sankt Thøger's festdag 30/10. Elisabeth Svärdström der undersøgte kalenderstaven i 1963, daterer derfor staven til midten af 1100-tallet. Efter Svärdströms mening stammer staven sandsynligvis fra ”den danska Kyrkoprovinsens periferi, västerut i det egentliga Danmark” (s. 65). Og hun gør opmærksom på, at med datidens samfærdsel til søs lå Vestervig i praksis nærmere Lödöse end ærkebispesædet i Lund (s. 61).

Dette vort ældste håndgribelige tegn på dyrkelsen af Sankt Thøger øger interessen for Margrete Fredkulla som kvinden bag Thøgers endelige helliggørelse i 1117, og knytter samtidig gennem sit fundsted på en ejendommelig måde an til hendes historie. Det var til Lödöse, at sønnesønnen og medarvingen til Margretes godser i Sverige, Knud Magnussen i 1151 flygtede efter nederlaget til Svend (Grathe) i Viborg. Ved den lejlighed måtte Knud ifølge Saxo (14. bog) sælge hvad han havde af gods derovre - arven efter Margrete, der måske har holdt til i Lödöse?

Og så lige een ting til.

Margrete fik to af sine svenske niecer gift i Danmark. Ingeborg fik Knud Lavard, og med ham sønnen Valdemar den Store, medens Ingerid fik Henrik Svendssøn Skadelår. 1167 lod Valdemar den længstlevende af deres sønner forsvinde ud af Danmarkshistorien. Men den folkelige historieskrivning vil vide - og det er værd at bemærke - at han blev begravet i Vestervig, ved klosterkirken viet til Sankt Thøger.

Buris Henrikssøn - Prins Buris.

Torgerkilden i Vest-Värmland restaurerades omkring 1930. På mindestenen står: OFFERKÄLLA - TORGER DÖPTE HÄR. Foto Ingrid Aronsson. (Värmlands län, fornlämning nr. 22)

Henvisningar

I. Sanctus Theodgarus. Traps Danmark, Thisted Amt, Vestervig sogn * Danmarks Kirker, Thisted Amt * M. Cl. Gertz: Vitae Sanctorum Danorum, Sanctus Theodgarus Confessor, 1908-1912 * Thelma Jexlev: Lokalhelgener og middelalderlige nordiske brevdateringer, i: Middelalder, metoder og medier, 1981 * Mogens Clemmensen: Vester-Vig Klosterkirke, Ældre Nordisk Arkitektur VII, 1928 * Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, artiklerne Breviærer og Thøger * Gunnar Iversen: Sct. Thøger af Vestervig, Sydthy Årbog 1986.

II. Margrete Fredkulla. Traps Danmark * Saxos Danmarkskrønike * Niels Skyum-Nielsen: Kvinde og slave, 1971 * Snorres Heimskringla, Magnus Barfods saga * Diplomatarium Danicum, 1. rk., 2. bd., nr. 34 (Niels' gavebrev) * Thiele: Danmarks Folkesagn I, 1968, Liden Kirstens grav.

III. Hvem skrev Thøgerlegenden? Aksel E. Christensen om kong Niels' regering i Danmarks historie I, 1977 * H. Laursen: Sankt Thøgers Dag, Hist.Aarb. Thisted Amt, 1934 * Carsten Breengaard i Knuds-Bogen, Odense 1986, s. 16 f.

IV. Sankt Thøger - Värmlands apostel? T. Lundén: Ett värmländskt lokalhelgon, Credo, årg. 26, Uppsala 1945 * Kulturhist. Leksikon for Nordisk Middelalder, artiklen Pilegrimsveier * Odensebreviærets Thøger-officium anno 1497 på latin i Acta Sancta Sanctorum: De S. Thyudgaro

Confessore, Paris 1883. (Jeg takker her Henrik Bolt-Jørgensen, Thisted, for udvist latinsk assistance) * Thelma Jexlev: Thøger, Dansk biografisk Leksikon * Axel Orlrik og Hans Ellekilde: Nordens Gudeverden I, s. 278, 390 * Sigvatr Thordarson: Austrfararvisur, i Den norsk-islandske skjaldedigtning ved Finnur Jónsson, 1973 * Snorres Ynglinge-saga * Arvid Ernvik: Älgå - en sockenbeskrivning, Karlstad 1985, s. 248-252.

V. Sven Tveskægs prædikant. Snorre: Olav Tryggvasons saga * Per Sveaas Andersen: Samlingen av Norge og kristningen af landet 800-1130, Universitetsforlaget 1977 * Tryggve Lundén: Sveriges missionärer, Helgon och kyrkogrundare, 1983, s. 194 (Sigfrid-teksten) * Toni Schmid: Den helige Sigfrid, Lund 1931, navnlig s. 95 * Kultur-hist. Leksikon for Nordisk Middelalder, artiklen om Belysning * Mogens Eilertsen: Lys og stager, 1976.

En foreløbig konklusion: Elisabeth Svårdström: Kalenderstickan från Lödöse, Antikvariskt Arkiv 21, 1963 * Nat. Beckman: Tre konungaätter och deras jordegendomar i Sverige, Personhistorisk Tidsskrift XIV, 1912, s. 1-19 * Saxo.

En varm tak til Lödöse Museum, turistkontorerne og bibliotekerne i Arvika og Sydthy, og til Ingrid Aronsson, Älgå Hembygdsförening.

Kilde: Sydthy Årbog 1987, side 45-58.